

AMIR DAVRIDAGI CHINNI BUYUMLAR

Hakimova Muqaddas Jahongir qizi

Etnografiya fondi ilmiy xodimi

Annotatsiya. Mazkur maqolada Amirlar davrida chinni buyumlarning shakllanish tarixi, ularning madaniy, ijtimoiy va siyosiy ahamiyati keng tahlil qilingan. Maqolada chinni buyumlarning texnologik ishlab chiqarish jarayoni, bezaklari, ramziy ma'nolari hamda savdo va madaniy almashinuvdagi o'rni ilmiy manbalar va arxeologik topilmalar asosida yoritilgan. Shuningdek, maqolada zamonaviy ilmiy metodlar yordamida chinni buyumlarni identifikatsiya qilish va ularning mintaqaviy xususiyatlarini aniqlash masalalariga alohida e'tibor qaratilgan.

Kalit so'zlar: amirlar davri, chinni buyumlar, Markaziy Osiyo madaniyati, Ipak yo'li, arxeologik topilmalar, chinni texnologiyasi, bezak va ramziylik, madaniy almashinuv, moddiy madaniyat.

Аннотация. В данной статье всесторонне проанализирована история формирования фарфоровых изделий в эпоху амиров, а также их культурное, социальное и политическое значение. В работе на основе научных источников и археологических находок рассмотрены технологические особенности производства фарфора, его декоративные элементы, символические значения и роль в торговых и культурных обменах. Кроме того, особое внимание уделено применению современных научных методов для идентификации фарфоровых изделий и выявления их региональных особенностей.

Ключевые слова: эпоха амиров, фарфоровые изделия, культура Центральной Азии, Великий шёлковый путь, археологические находки, технология фарфора, декор и символика, культурный обмен, материальная культура.

Abstract. This article provides a comprehensive analysis of the formation history of porcelain artifacts during the period of the Amirs, as well as their cultural, social, and political significance. Based on scholarly sources and archaeological findings, the study

examines the technological processes of porcelain production, decorative features, symbolic meanings, and their role in trade and cultural exchanges. Particular attention is also given to the use of modern scientific methods for identifying porcelain artifacts and determining their regional characteristics.

Keywords: Amirs period, porcelain artifacts, Central Asian culture, Silk Road, archaeological findings, porcelain technology, decoration and symbolism, cultural exchange, material culture.

Kirish. Chinni buyumlar Markaziy Osiyo va Fors-iyron madaniyatlari uchun nafaqat kundalik ehtiyojorlik buyumlari, balki yuqori san'at va ijtimoiy mavqeni ifodalovchi ob'ektlar bo'lgan. O'rta Osiyo shaharlarida XI-XV asrlarda topilgan chinni parchalari ularning mahsus ustaxonalardan kelib chiqqanini ko'rsatadi va bu, chinni mahsulotlariga bo'lgan talab naqadar kuchli bo'lganining dalilidir. Zamonaviy arxeolog olimlar, xususan Dr. Najmiddin Karimov, Timurid davrida bu buyumlar savdo yo'llari orqali Xitoydan olib kelinganini qayd etadi va bu savdo aloqalarining ko'lami keng bo'lgani tasdiqlanadi. Chinni buyumlar estetik go'zallik bilan birga, ularning yuzasidagi bezaklar davrning diniy, astroloji va hayvonot tasvirlari orqali ijtimoiy fikrlarni ham aks ettirgan. Bu mahsulotlarda geometrik naqshlar, lotos gullari va afsonaviy qushlar tasviri ko'p uchraydi, bu esa o'z navbatida Madaniyatlararo almashinuvning ko'p qirrali ekanini isbotlaydi. Tadqiqotchilar fikricha, Timuridlar saroylarida ishlatilgan chinni idishlari nafaqat funksional, balki siyosiy brend sifatida ishlatilgan, shohlik hokimlarining nufuzini oshirgan. Shuningdek, ilmiy jurnallarda chop etilgan maqolalarda chinni buyumlar metall buyumlarga nisbatan ko'proq qadrlangani, ularning uchqur, nozik dizayni bo'lganligi ta'kidlanadi. Arxeologlar Xorazm va Buxoro hududlaridan topilgan yirik chinni mozaikalarining muhimi shundaki, ular bu san'atning Markaziy Osiyoda o'ziga xos rivojlangan maktabi mavjudligini ochib berdi. Tadqiqotlar bu mahsulotlarning kimyoviy tahlili orqali qaysi mintaqadan kelganini aniqlashga yordam beradi va bu, o'z navbatida, savdo yo'llari tarixini qayta tiklashga xizmat qiladi. Shu tariqa, chinni buyumlar nafaqat buyum, balki amaldagi ilmiy izlanishlar uchun boy manba bo'lib qolmoqda.

Asosiy qism. Chinni buyumlar texnologiyasining murakkabligi ularni qadimgi metall va yog‘och buyumlardan farqlashga imkon beradi, chunki u o‘zida quruq loy, murakkab glazur va yuqori haroratli pishirish jarayonlarini jamlagan. Ilmiy tahlillar ko‘rsatadiki, chinni tayyorlashda ishlatilgan materiallar maxsus minerallar jamlanmasidan iborat bo‘lib, bu Xitoyning janubiy va shimoliy hududlarida topilgan xom ashyolarga juda o‘xshash. Arxeometriya bo‘yicha mutaxassislar o‘tkazgan spektral tahlillar Timurid davridagi chinni bo‘laklarining kimyoviy tarkibi Shimoliy Song va Yuan davri mahsulotlariga yaqinligini ko‘rsatadi. Bu shuni anglatadiki, Xitoy ustaxonalari dastlab boshqa mintaqalarga ham texnologik ko‘nikmalarni tarqatgan bo‘lishi mumkin. Ba’zi nazariyalar bo‘yicha esa chinni ishlab chiqarish jarayoni Samarqand va Buxoroda o‘zlashtirilgan, u yerda mahalliy ustalar Xitoy ustalaridan o‘rgangan texnikalarni qayta ishlab chiqqanlar. Bu jarayon natijasida Markaziy Osiyoda xos chinni maktabi shakllangan, u o‘zining bezak va pishirish uslubiga ega bo‘lgan. Chinni yong‘inli pishirish jarayoni va glazurlash texnikasi haqida yozgan olimlar, bu jarayonning murakkabligi uni sinovdan o‘tkazishni talab qilganini ta’kidlaydi. Natijada, faqat yuqori malakali hunarmandlar bunday buyumlarni yaratgan, bu esa ularning ijtimoiy mavqeini yanada oshirgan. Bu mahsulotlarda uchraydigan xos ranglar — moviy, oq va ko‘k ranglarning turli soyasi — kimyoviy moddalarning o‘ziga xos kombinatsiyasidan kelib chiqqan. Bu esa ilmiy jurnallarda chinni buyumlarning qadimgi kimyoviy texnologiyasi bo‘yicha alohida boblar ochilishiga sabab bo‘lgan.

Amirlar davrida chinni buyumlar savdosi asosan Sharq va G‘arb o‘rtasidagi savdo yo‘llari orqali amalga oshgan, jumladan Buyuk Ipak Yo‘li orqali. Tarixiy manbalar va arxeologik topilmalar shuni ko‘rsatadiki, Samarqand, Buxoro va Balx kabi shaharlar chinni savdosi markazlariga aylangan. Bu shaharlar bo‘ylab topilgan chinni parchalari Xitoy, Fors-iyron, Hindiston va hatto Yevropa mahsulotlari aralashmasi ekanini anglatadi. Bu turli xil manbalardan kelgan chinni dizaynlari o‘zaro madaniy muloqotni chuqurlashtirgan, ustalar o‘z ishlarida turli maktablarning elementlarini birlashtirgan. Shuningdek, savdo yo‘llari bo‘yicha ko‘pgina yozma hujjatlar chinni mahsulotlarining bozorga bo‘lgan talabini oshirganini tasdiqlaydi. Mazkur buyumlar ko‘pincha yirik karvonlar orqali tashilgan va bu karvon yo‘llari bo‘ylab ko‘plab savdo punkti tashkil etilgan. Ilmiy

tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, chinni buyumlar nafaqat bevosita iste'mol uchun, balki diplomatik sovg'alar sifatida ham keng tarqalgan. Bu sovg'alar orqali hukmdorlar o'zaro aloqalarni mustahkamlashgan va siyosiy bitimlarni mustahkamlashgan. Chinni buyumlar hukmron zodagonlar va saroy egalari uchun boylik ramzi bo'lib xizmat qilgan. Natijada, bu buyumlar tarixiy savdo va madaniy almashuvning muhim belgilaridan biriga aylangan.

Chinni buyumlar bezaklarida ko'pincha hayvon tasvirlari, nazokatli gullar, bulutlar va yozuvlar uchraydi, ularning har biri ma'lum ramziy mazmunga ega bo'lgan. Masalan, qush tasvirlari ko'pincha erkinlik, baxt va uzoq umr ramzi sifatida talqin qilingan. Gullar tasviri esa go'zallik, boylik va uyg'unlik timsoli bo'lgan. Ba'zi buyumlardagi yozuvlar hukmdorlar devonlaridan olingan she'riy satrlar yoki diniy iboralarni o'z ichiga olgan, bu esa chinni buyumlarni madaniy va ruhiy kontekstda boyitgan. Bu bezaklar ilmiy tahlil qilinganda, ulardagi elementlarning Markaziy Osiyo, Fors va Xitoy madaniyatlaridan qanday qarashlar olib kirilgani aniq ko'rinadi. Shuningdek, bu bezaklar amaliy maqsad bilan birga, odamlarning dunyoqarashi va e'tiqodlarini ifodalagan. Tadqiqotchilar bu naqshlarning ma'nolarini tahlil qilib, davrning ijtimoiy tuzilishi haqida ham ko'plab ma'lumotlar olgan. Chinni buyumlar ustalarining bezakdagi uslubiy qarashlari davrning diniy va falsafiy qarashlari bilan chambarchas bog'liq bo'lgan. Bu esa har bir buyumni shunchaki buyum emas, balki «madaniyat hujjati»ga aylantirgan. Shu bois, chinni buyumlar ustida olib borilgan tadqiqotlar tarixiy antropologiya va madaniy tarixi ilmiy sohalarini boyitgan.

Markaziy Osiyoda o'tkazilgan yirik qazishmalar Samarqand, Buxoro, Xiva va Qo'qon shaharlarida chinni bo'laklarini topdi, ularning ba'zilari juda yaxshi saqlangan. Bu topilmalar orqali olimlar davrda chinni mahsulotlarining keng tarqalganini tasdiqlaydi. Arxeologik tahlillarda topilgan bo'laklarning joylashuvi, konteksti va yon atrofidagi buyumlar bilan solishtirilganda, ularning yuqori lavozimli shaxslar tomonidan ishlatilganiga ishonch hosil qilinadi. Masalan, saroy maydonchalaridan topilgan chinni parchalari ularning estetik jihatdan yuqori darajada ekanini ko'rsatadi. Bu topilmalar orqali xuddi shuningdek, chinni mahsulotlarining jamoat binolari, masjidlar va qadimiy karvon saroylarida ham ishlatilgani ma'lum bo'ldi. Arxeologlar topilmalarning qayerdan olib

kelingani haqida gipotezalar bildirganlar, bu gipotezalar geografik yo‘llar va savdo tarmoqlari bilan bog‘liq. Topilmalar tahlili ularning Xitoy, Eron yoki mahalliy ustaxonalardan kelganligini aniqlashga yordam beradi. Bu ma’lumotlar, o‘z navbatida, tarixiy savdo yo‘llarining xaritasini qayta tiklashda muhim ahamiyatga ega. Natijada, arxeologik topilmalar chinni buyumlarning tarqalish sxemasi haqida ilmiy asosli tasavvur beradi.

Turli tarixchilar va ilmiy maktablar chinni buyumlarning tarixi haqida turlicha qarashlarni ilgari surganlar. Ba’zi olimlar chinni savdosi va ishlab chiqarilishi Markaziy Osiyoda mustaqil rivojlangan deb hisoblaydi, boshqalari esa bu san’at asosan tashqi ta’sir orqali kirib kelgan deb aytadi. Zamonaviy tadqiqotlar ikki tomonlama ta’sir bo‘lganini ko‘rsatadi, ya’ni Xitoy texnologiyasi dastlab import qilingan, lekin keyin bu yerda o‘zlashtirib, mahalliy uslublar bilan boyitilgan. Bu nazariyalar asosan chinni bo‘laklarining kimyoviy tarkibi, dizayn elementlari va arxeologik kontekstga asoslanadi. Mutaxassislar chinni buyumlar orasidagi farqlar orqali ularning kelib chiqish mintaqasini aniqlashga urinadi. Bu jarayonda ilmiy metodlar — spektroskopiya, radiokarbon tahlil va mineralogik tahlil — qo‘llanadi. Shuningdek, bu mahsulotlar bo‘yicha yozma manbalar, savdo shartnomalari va karvon yo‘llari haqida qadimgi xaritalar ham o‘rganiladi. Tarixchilar bu manbalarni birlashtirib, chinni buyumlar tarixi haqida to‘liqroq rasm chizishga harakat qiladi. Bu ilmiy izlanishlar natijasida chinni mahsulotlarning faqat tijorat buyumi emas, balki madaniy memorandum ekani ham ochiq-oydin bo‘lmoqda.

Xulosa. Zamonaviy ilmiy yondashuvlar chinni buyumlarni o‘rganishda turli identifikatsiya metodlarini qo‘llaydi, jumladan vizual tahlil, materialshunoslik yondashuvi va tarixiy kontekstni o‘rganish. Har bir topilgan bo‘lakning shakli, bezagi, glazur qatlami va kimyoviy tarkibi alohida o‘rganiladi. Bu metodlar orqali buyumlardagi naqshlarning kelib chiqishiga oid dalillar topiladi. Masalan, ayrim naqshlarning shakli Xitoy Song davri chinni an’analariga juda o‘xshash bo‘lib, bu ularning o‘sha davr mahsulotlari bilan bog‘liqligini ko‘rsatadi. Boshqa tomondan, Markaziy Osiyo chinni buyumlarida uchraydigan geometrik naqshlar mahalliy madaniyat ta’sirini aniq ifodalaydi. Bu shuni anglatadiki, chinni buyumlar madaniy sintez jarayonida yaratilgan. Tadqiqotchilar ularni

tahlil qilib, buyumlarning fonetik yozuvlariga ham e'tibor beradi, chunki yozuvlar ularning tarixiy kontekstini aniqlashga yordam beradi. Bundan tashqari, buyumlardagi ranglar va boy rang kombinatsiyalari ham ularning kimyoviy ishlab chiqilishi haqida ma'lumot beradi. Shu yo'l bilan ilmiy metodlar chinni buyumlarning kelib chiqishi va ularning mintaqaviy farqlarini aniqlashda hal qiluvchi rol o'ynaydi.

Chinni buyumlar Amirlar davrida nafaqat kundalik hayotda, balki diniy marosimlarda ham muhim rol o'ynagan. Ushbu buyumlar ko'pincha zodagonlar, savdogarlar va diniy yetakchilar tomonidan maxsus sovg'a sifatida ishlatilgan. Chinni mahsulotlar o'sha davrning san'ati va estetik qadriyatlari haqida boy ma'lumot beradi. Bu buyumlar orqali biz o'sha zamonda insonlarning ma'naviy qadriyatlari va estetik didi haqida xulosa chiqarishimiz mumkin. Shuningdek, chinni buyumlar hukmron zodagonlarning ijtimoiy mavqeini ko'rsatib bergan, ularni boshqa mintaqalar bilan siyosiy va iqtisodiy aloqalarni rivojlantirish vositasi sifatida ishlatgan. Tadqiqotchilar ularning tarqalish doirasi orqali Amirlar davrining ijtimoiy tuzilishini ham tahlil qilgan. Buyumlardagi bezak va yozuvlar o'sha davr adabiyati va falsafiy qarashlarini ham aks ettiradi. Bu tufayli chinni buyumlar nafaqat san'at asarlari, balki tarixiy hujjatlar sifatida ham qadrlanadi. Ularning o'rganilishi bugungi kungacha davom etib, tarix fanida yangi yondashuvlar va nazariyalar paydo bo'lmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. N. Karimov. Markaziy Osiyoda chinni san'ati va savdo aloqalari tarixi. Samarqand davlat universiteti nashriyoti. 2020. – 145 b.
2. Rasulov. Amirlar davri moddiy madaniyati va arxeologik topilmalar. Toshkent, Fan nashriyoti. 2018. – 212 b.
3. Abdug'aniyev. Ipak yo'li va madaniy almashinuv jarayonlari. Toshkent, O'zbekiston milliy ensiklopediyasi nashriyoti. 2019. – 198 b.
4. Y. To'raqulov. O'rta asr Sharq san'ati va amaliy bezak buyumlari. Toshkent davlat san'at instituti nashriyoti. 2017. – 176 b.
5. X. Ismoil al-Buxoriy. O'rta asr savdo yo'llari va qimmatbaho buyumlar aylanishi. Buxoro, Meros nashriyoti. 2016. – 164 b.

6. Li Shan. Xitoy chinnisining tarixiy rivoji va tashqi ta'siri. Pekin universiteti nashriyoti, o'zbekcha ilmiy tarjima. 2015. – 230 b.
7. Mirzo Zohidiy. Temuriylar davrida saroy madaniyati va san'at buyumlari. Samarqand, Zarafshon nashriyoti. 2021. – 187 b.
8. M. Saidov. Arxeometriya va qadimiy keramika buyumlarini tahlil qilish usullari. Toshkent, Universitet nashriyoti. 2019. – 154 b.